

# ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

## ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

### Η ΡΩΣΙΑ ΣΤΟ ΣΤΑΥΡΟΔΡΟΜΙ

### ΤΩΝ ΜΕΓΑΛΩΝ ΑΠΟΦΑΣΕΩΝ

---

#### ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α'

#### Η ΡΩΣΙΑ ΣΤΟ ΣΤΑΥΡΟΔΡΟΜΙ

#### ΤΩΝ ΜΕΓΑΛΩΝ ΑΠΟΦΑΣΕΩΝ..... 27-64

Οι ψευδοτσάροι ..... 27

Μηνύματα περισυλλογής ..... 33

Η Ανατολή κρούει τον κώδωνα ..... 35

Η ανάγκη για τη διόρθωση των λειτουργικών βιβλίων ..... 37

Ο πατριάρχης Ιεροσολύμων Θεοφάνης (1607-1645) ..... 41

Μαθήματα τυπικής διάταξης στον Θεοφάνη ..... 42

Οι δισταγμοί του Φιλάρету ..... 46

Περίοδος της πατριαρχίας Ιωάσαφ Α' (1634-1640) ..... 50

Τα είδη των βιβλίων που τυπώνονται..... 55

Μέτρα εξυγίανσης από τον Νίκωνα ..... 60

#### ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β'

#### Η ΑΦΙΞΗ ΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ

#### ΠΑΪΣΙΟΥ ΣΤΗ ΜΟΣΧΑ ..... 65-81

Τα διλήμματα της Μόσχας ..... 68

Θύελλα στους κόλπους της Εκκλησίας ..... 70

Η στάση του πατριάρχη Μόσχας Ιωσήφ (1642-1652) ..... 75

#### ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ'

#### ΟΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΜΟΣΧΑΣ ..... 82-106

Τα ταξίδια του Σουχάνοβ ..... 84

Η προμήθεια χειρογράφων από το Άγιον Όρος..... 88

Οι «Περί πίστεως συζητήσεις» του Σουχάνοβ ..... 95

Οι απόψεις των Ρώσων μελετητών και η απήχηση  
των «Συζητήσεων» στη μοσχοβίτικη κοινωνία..... 102

Οι Ρώσοι προσκυνητές ..... 105

## ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

### ΑΡΣΕΝΙΟΣ Ο ΓΡΑΙΚΟΣ

---

#### ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α'

#### Ο ΘΕΣΣΑΛΟΣ ΛΟΓΙΟΣ ΑΡΓΥΡΙΟΣ ΡΙΖΙΩΤΗΣ Ή ΜΕΓΑΣ (ΑΡΣΕΝΙΟΣ Ο ΓΡΑΙΚΟΣ) ..... 109-146

Ο Αρσένιος πριν από την άφιξή του στη Μόσχα (1621-1649).....	109
Η ταύτιση του Αρσενίου με τον Θεσσαλό λόγιο Ριζιώτη .....	111
Στην Κωνσταντινούπολη .....	115
Στη συνοδεία του Παϊσίου Ιεροσολύμων .....	118
Η ίδρυση του ελληνο-λατινικού σχολείου στη Μόσχα (άνοιξη του 1649) .....	121
Πως βλέπουν την παραμονή του Αρσενίου στη Μόσχα .....	124
Η μαρτυρία του Ολεάριου .....	126
Η ανακάλυψη του ανακριτικού υλικού κατά του Αρσενίου .....	132
Οι απόψεις των Ρώσων μελετητών του 19 <sup>ου</sup> αιώνα για το σχολείο του Αρσενίου του Γραικού .....	133
Άλλες μαρτυρίες για το σχολείο του Αρσενίου του Γραικού .....	141

#### ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β'

#### Η ΚΑΤΑΓΓΕΛΙΑ ΤΟΥ ΣΟΥΧΑΝΟΒ ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΑΡΣΕΝΙΟΥ ΤΟΥ ΓΡΑΙΚΟΥ ..... 147-178

Τον προδίδει και ο Παΐσιος .....	151
Τα βαθύτερα αίτια της στάσης του Παϊσίου .....	155
Η ανάκριση «καταδίκη» και η πρώτη εξορία του Αρσενίου του Γραικού (27 Ιουλίου 1649 - Σεπτέμβριος του 1652) .....	166
Τα βιβλία του Αρσενίου .....	170
Ο Αρσένιος υπό περιορισμό στη μονή Σολοβγιέτσκι .....	173

## ΤΡΙΤΟ ΜΕΡΟΣ

### Ο ΑΡΣΕΝΙΟΣ ΣΤΗ ΜΟΣΧΑ

---

#### ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α'

#### Η ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ ΤΟΥ ΑΡΣΕΝΙΟΥ ΣΤΗ ΜΟΣΧΑ ΚΑΙ Η ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΤΟΥ ΔΡΑΣΗ ..... 181-200

Τα στοιχεία του τυπογραφείου .....	182
Η φιλολογική δράση του Αρσενίου.....	184
Η διόρθωση των εκκλησιαστικών βιβλίων.....	185
Η δεύτερη εξορία του Αρσενίου του Γραικού στο Σολοβγιέτσκι (Μάιος-Ιούνιος του 1663- Φεβρουάριος του 1666) .....	189
Νέα σύγχυση.....	191
Και άλλα νεώτερα στοιχεία .....	195

#### ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β'

#### ΤΟ ΔΙΟΡΘΩΤΙΚΟ ΚΑΙ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΙΚΟ ΕΡΓΟ

ΤΟΥ ΑΡΣΕΝΙΟΥ .....	201-235
Το Λειτουργικό.....	202
Το Σκριζάλ .....	204
Το (Νέο)Τυπικό .....	213
Το Ανθολόγιον.....	215
Η «Χρονογραφία του Δωροθέου Μονεμβασίας» .....	217
Το ύφος των μεταφράσεων.....	219
Γιατί η Χρονογραφία δεν δημοσιεύθηκε .....	220
Η «Αφήγηση» .....	223
Η συκοφαντική εκστρατεία κατά του Αρσενίου του Γραικού ....	229

### ΤΕΤΑΡΤΟ ΜΕΡΟΣ

### Ο ΚΥΚΛΟΣ ΤΩΝ ΖΗΛΩΤΩΝ ΤΗΣ ΕΥΣΕΒΕΙΑΣ

---

#### ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α'

#### Η ΜΟΣΧΑ ΚΑΙ ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ

ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΟΥ ΑΡΣΕΝΙΟΥ ΤΟΥ ΓΡΑΙΚΟΥ .....	239-254
---	---------

Ο «Κύκλος» υποσκελίζει και υποκαθιστά την επίσημη Εκκλησία (1645-1652) .....	239
Ο Πυρήνας του «Κύκλου».....	241
Η άποψη του μητροπολίτη Ιγνατίου του Τομπόλσκι.....	242
Ο ρόλος του Βονιφάτιου .....	248

#### ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β'

Η ΑΝΟΔΟΣ ΤΟΥ ΝΙΚΩΝΑ .....	255-273
---------------------------	---------

Ο Νίκων Πατριάρχης Μόσχας και πάσης Ρωσίας .....	257
Νίκων – «Κύκλος»: δύο αντίροπες δυνάμεις .....	259
Το Σχίσμα.....	264
Η άποψη του Κριζάνιτς .....	264

Η άποψη του Λιγαριίδη .....	270
Η άποψη των πατριαρχών .....	270
Πως είδε το Σχίσμα ο Πασκάλ .....	270
Η τοποθέτηση της Ρουμιάντσεβα .....	272

## ΠΕΜΠΤΟ ΜΕΡΟΣ

### Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΤΡΙΤΗΣ ΡΩΜΗΣ

---

#### ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

##### Η ΜΟΝΟΡΘΟΔΟΞΙΑ ΤΗΣ ΜΟΣΧΑΣ

##### ΚΑΙ Η ΙΔΕΑ ΤΗΣ ΤΡΙΤΗΣ ΡΩΜΗΣ ..... 277-298

Μετά τη Φλωρεντία .....	280
Οι δύσκολες μέρες του Ιωνά .....	284
Το αυτοκέφαλο της μοσχοβίτικης Εκκλησίας .....	288
Η Μόσχα σκληραίνει τη στάση της .....	289
Υπέρμετρος φανατισμός .....	294
Εκστρατεία κατασυκοφάντησης .....	296

#### ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄

##### Η ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΘΥΓΛΩΝ ..... 299-323

Οι νέοι κήρυκες της θεωρίας της Τρίτης Ρώμης .....	304
Από τη θεωρία στην πράξη .....	308
Ο οικουμενικός ρόλος της Μοσχοβίτικης Εκκλησίας .....	312
Η Σύνοδος των Εκατό Κεφαλαίων .....	314
Η απογοήτευση του Κάπτερεβ .....	317

#### ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄

##### «ΓΡΑΙΚΟΦΙΛΙΑ»:

##### Ο ΔΟΥΡΕΙΟΣ ΙΠΠΟΣ ΤΗΣ ΕΠΙΣΗΜΗΣ ΜΟΣΧΑΣ ..... 324-340

Οι Έλληνες ζητούν δικιά τους εκκλησία .....	326
Η ληξιαρχική πράξη θανάτου της θεωρίας της Τρίτης Ρώμης .....	332
Η σύγκρουση του «Κύκλου» με την επίσημη Εκκλησία .....	334
«Γραικοφιλία» και μεταρρυθμίσεις: πολιτικός ελιγμός της κυβέρνησης τελικά; .....	337

<b>ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ'</b>	
<b>ΟΙ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΕΙΣ ΤΗΣ ΡΩΣΙΚΗΣ</b>	
<b>ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΣΕ ΕΞΕΛΙΞΗ.....</b>	<b>341-350</b>
Καθιερώνεται η τριδακτυλία .....	341
Νίκων: η Μόσχα ήταν αυτή που απέκλινε.....	344
Οι εξόριστοι δρουν ανενόχλητα .....	346
Ο Νίκων εγκαταλείπεται από όλους.....	348

## **ΕΚΤΟ ΜΕΡΟΣ**

### **Ο ΝΙΚΩΝ ΚΑΛΕΙ ΤΟΥΣ ΕΛΛΗΝΕΣ**

---

<b>ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α'</b>	
<b>Ο ΝΙΚΩΝ ΘΕΤΕΙ ΤΗ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ ΚΑΤΩ</b>	
<b>ΑΠΟ ΤΟ ΚΥΡΟΣ ΚΑΙ ΤΗΝ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ</b>	
<b>ΤΟΥ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΘΡΟΝΟΥ.....</b>	<b>353-366</b>
Ανεπιφύλακτα συμπαρίσταται η Κωνσταντινούπολη .....	354
Ηθική δικαίωση του Νίκωνα .....	356
Αφορίζονται όσοι εμμένουν στη διδακτυλία.....	359
Η μονή Σολοβγιέτσκι περνάει στην αντεπίθεση .....	362
Οι συναισθηματισμοί του Αλεξίου Μιχαήλοβιτς .....	363

<b>ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β'</b>	
<b>ΒΑΡΙΑ ΣΥΝΝΕΦΑ ΣΤΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ</b>	
<b>ΑΛΕΞΙΟΥ-ΝΙΚΩΝΑ .....</b>	<b>367-389</b>
Ακέφαλη η ρωσική εκκλησία .....	369
Παίσιος Λιγαρίδης: ο από μηχανής Θεός.....	372
Στόχος της κυβέρνησης: η εκμηδένιση του Νίκωνα .....	377
Η κυβέρνηση ζητάει την επέμβαση των πατριαρχών .....	380
Ξεχάστηκαν οι μεταρρυθμίσεις .....	383

## **ΕΒΔΟΜΟ ΜΕΡΟΣ**

### **ΥΠΟΘΕΣΗ ΝΙΚΩΝΑ**

---

<b>ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α'</b>	
<b>Η ΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ</b>	
<b>ΠΑΤΡΙΑΡΧΩΝ ΣΤΗΝ «ΥΠΟΘΕΣΗ ΝΙΚΩΝΑ» .....</b>	<b>393-417</b>

Οι προσπάθειες του Νεκταρίου Ιεροσολύμων .....	393
Μάταια συμβούλευε ο γηραιός Νεκτάριος .....	399
Ο ρόλος του Λιγαρίδη διασπαστικός .....	399
Δεύτερη αποστολή στην Ανατολή .....	402
Τρίτη («μυστική»)αποστολή στην Ανατολή .....	406
Η Μόσχα πιέζει για την αποκατάσταση του Λιγαρίδη .....	409
Η Σύνοδος του 1666 .....	412

#### ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β'

#### Η ΑΦΙΞΗ ΤΩΝ ΠΑΤΡΙΑΡΧΩΝ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ

ΣΤΗ ΜΟΣΧΑ .....	418-435
-----------------	---------

Η Σύνοδος κατά του Νίκωνα .....	422
Το χάσμα διευρύνεται .....	427
Η Μόσχα δείχνει μετανοιωμένη για τις αποφάσεις της Συνόδου του 1667 .....	430

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ .....	437
--------------------	-----

#### ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

447-506

##### Ν° 1.

Γράμμα επιβεβαιωτικό του πατριάρχη Ιεροσολύμων Θεοφάνη περί της ενθρονίσεως του πατριάρχη Μόσχας Φιλάρετου, από τις 5 Ιουλίου 1619 .....	449
--	-----

##### Ν° 2.

Γράμμα επιβεβαιωτικό του πατριάρχη Ιεροσολύμων Θεοφάνη περί της ενθρονίσεως του πατριάρχη Μόσχας Φιλάρετου, από τις 5 Ιουλίου 1619 .....	455
--	-----

##### Ν° 3.

Ο Τόμος των τεσσάρων Πατριαρχών της Ανατολής, που αφορά την «Υπόθεση Νίκωνα» .....	458
Το κείμενο του Τόμου Ιδιαίτερη ανάπτυξη του Πατριάρχη Ιεροσολύμων Νεκταρίου, με την υπογραφή του	

##### Ν° 4.

Γράμμα του Πατριάρχη Ιεροσολύμων Νεκταρίου προς τον τσάρο Αλέξιο Μιχαήλοβιτς .....	465
---	-----

##### Ν° 5.

Η θεωρία της Τρίτης Ρώμης .....	507
---------------------------------	-----

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ .....	511
-----------------	-----